

Тетяна Кучера,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

БІОЕТИКА: ОГЛЯД НАЙАКТУАЛЬНІШИХ ПРОБЛЕМ

Етика це відповідальність за все живе
А. Шейцер

Kuchera Tetyana, PhD in Philosophy, Docent at Philosophy Department of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

Bioethics: an overview of the most actual problems.

Bioethics is the study about the moral side of human activities in medicine and biology. The article reviews the formation of bioethics as a science, its subject, basic principles, directions and objectives of its development. Particular attention is paid to practical issues of bioethics, such as — transgenic plants, human cloning, euthanasia, abortion, artificial insemination .

Key words: Bioethics, reverence for life, dignified death, euthanasia, physical and intellectual integrity of the individual, cloning, genetic engineering, abortion, reproductive technologies, sterilization.

Кучера Татьяна. Биоэтика: обзор самых актуальных проблем.

Биоэтика — учение о нравственной стороне деятельности человека в медицине и биологии. В статье рассматривается становление биоэтики как науки, предмет, основные принципы, направления и задачи ее развития. Особое внимание уделяется практическим проблемам биоэтики, таким как — трансгенные растения, клонирование человека, эвтаназия, аборт, искусственное оплодотворение.

Ключевые слова: биоэтика, благоговение перед жизнью, достойная смерть, эвтаназия, физическая и интеллектуальная целостность личности, клонирование, генная инженерия, аборт, репродуктивные технологии, стерилизация.

1. Становлення біоетики як науки

Наукова революція ХХ ст. істотно змінила уявлення про природу людини та особливості її існування. Основним пріоритетом розвитку сучасного суспільства стали науки про життя. Саме їм приділяють підвищену увагу не тільки науковці, а й громадськість та політичні діячі.

За допомогою науки, використовуючи її результати, світ можна змінити не тільки на краще. Досить згадати трагічні наслідки використання ядерної енергії. Якщо в ХХ столітті людство в повній мірі відчувало на собі позитивні і негативні наслідки досягнень у галузі хімії та фізики, то ХХІ століття видатні науковці сучасності назвали століттям біологічної небезпеки.

Дедалі все більшого розмаху набирає рух проти неконтрольованого використання сучасних біотехнологій, неетичного відношення до живих об'єктів та природи взагалі. Наука вприпул підійшла до межі, за якою приховано таємницю життя і

неможливо передбачити, чим може закінчитися вільне маніпулювання цією таємницею.

Характерною особливістю сучасності є глобалізація. Глобалізація економіки, політики, науки та культури, кризових явищ. Оцінюючи нинішній стан довкілля та стійкі тенденції розвитку науки і техніки, екологи все частіше вживають термін глобальна екологічна криза.

В наш час людство усвідомило, що досягти істинного прогресу без високої моралі, моральних норм та правил неможливо. Вони потрібні не тільки для того, щоб захистити кожную окрему людину, хвору чи здорову, дитину чи пристарілого, але й саме життя на Землі.

Глобальна криза сучасної цивілізації є, в першу чергу, кризою світогляду. Необхідною умовою вирішення багатьох проблем людства є духовне відродження. Досягнення гармонії у внутрішньому світі, гармонія в соціальних проявах і у взаємозв'язках з навколишнім середовищем — це найголовніші проблеми сьогодення. Людина ХХІ століття повинна керуватися світоглядними принципами «Єдність у різноманітті» та «Доповнення замість протиставлення».

В добу глобалізації однією із важливих і конструктивних ідей є формування особистості з глобальним типом свідомості, яку можна назвати ноосферою свідомості. Зміст її полягає в усвідомленні особистістю своєї нерозривної єдності з природою, своєї виняткової ролі в процесі еволюції, відповідальності за сьогодення та майбутнє планети.

Фатальне втручання людини в біосферу нашої планети, яка є надзвичайно близькою до екологічної смерті, майже як людський організм, коли в ньому поширюється ракове захворювання, спричиняє виникнення нової науки біоетики — моста між науковими фактами, науковим прогресом та етичними цінностями.

Термін «біоетика» ввів у 1927 р. Фріц Ягр у статті «Біоетичний імператив», як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин. Сучасне уявлення про біоетику (етику життя) запропонував американський онколог, біохімік, відомий вчений-гуманіст Ван Ренсселер Поттер (1911–2001) в 1970 році у статті «Біоетика — наука виживання». В наступному році вийшла його книжка «Біоетика: міст в майбутнє», в якій розроблено предмет, мету та завдання біоетики. Він вважав, що «людству терміново потрібна нова мудрість, що стала б наукою про те, як використовувати знання для виживання людини та покращання її життя... Наука виживання повинна бути не просто наукою, а новою мудрістю, що об'єднає два найбільш важливих та необхідних елементи — біологічне знання та загальнолюдські цінності. Виходячи з цього, для її позначення, я пропоную новий термін — «Біоетика»¹.

¹ Поттер Ван Ренселер. Биозтика: мост в будущее. — К., 2002. — С. 9.

Термін «біоетика» утворено з двох слів грецького походження: «*bios*» — життя та «*ethos*» — звичай. Перша складова терміна показує на те, що етичні цінності не можна розглядати поза біосферою, її об'єктами і процесами. Друга — вчення про цінності, ідеали, характер, мораль, цілі та вчинки людини, правила поведінки індивідів у суспільстві. Також під етикою розуміють і моральні стандарти.

Біоетика — це наука, яка визначає норми поведінки людини у сфері життя та здоров'я відповідно до раціональних і моральних засад, новий вид мудрості, що вказує, як саме використовувати наукове знання для забезпечення соціальних благ. Біоетика захищає фундаментальні людські цінності — право на життя, автономію та свободу вибору, доповнює їх етичними принципами: благоговіння перед життям та моральною відповідальністю за все, що живе.

Біоетика або етика життя — це розділ прикладної етики, філософської дисципліни, яка вивчає проблеми моралі стосовно людини та всього живого, вона визначає, які дії, спрямовані прямо чи опосередковано на об'єкт живої природи з моральної точки зору, є можливими, а які — неприпустимі.

Біоетика — це органічне поєднання сучасних досягнень біологічних наук та медицини з духовністю, мораллю. Її виникнення було зумовлене посиленням уваги до прав людини за умов створення новітніх медичних технологій, що породжують велику кількість проблем та потребують розв'язання як з погляду права, так і з точки зору моралі.

Біоетика повинна стати наукою про виживання людства. В сучасному суспільстві вона стала ознакою цивілізованості.

Біоетика — породження цивілізації кінця ХХ століття, її виникнення пов'язане з інтенсивним розвитком біомедичного знання, величезними змінами в медичній практиці. Саме з другої половини ХХ століття зміни в медицині мають принципово новий характер. Сучасна медицина не тільки підтримує життя, але також має реальну можливість давати життя (штучне запліднення), визначати та змінювати його якісні параметри (генна інженерія, транссексуальна хірургія), відсувати час смерті (реанімація, трансплантація, геронтологія). Тобто медицина кінця ХХ століття може маніпулювати життям людини, керувати ним (наприклад, генетично коректувати особливості людини, знищувати життя на стадії ембріона, припускати донорство органів без дозволу самого донора, припиняти медичну допомогу безнадійно хворому). Подібні можливості суперечать моральним цінностям та принципам, що існують в суспільстві. У силу цих суперечностей і сформувалася біоетика як система знань про межі дозволеного маніпулювання життям та смертю людини.

Виникнення біоетики обумовлено також і наслідками загальної кризи європейської культури і відповідних їй форм сві-

домості. До цієї кризи призвели як об'єктивні обставини й умови (у першу чергу прірва, що збільшується між можливостями науково-технічного прогресу і рівнем моральної свідомості), так і суб'єктивні (наприклад, консерватизм розвитку основних форм духовності людини і малої рухливості її психологічної структури). Трансформація сучасної медицини та охорони здоров'я супроводжується пошуком нових ідеалів духовності та гуманізму. В світлі застосування сучасних медико-біологічних технологій і змін в організації системи медичних послуг стає очевидною необхідність вироблення нових, нетрадиційних ціннісних і етичних підходів до рішення проблем, сконцентрованих, насамперед, навколо відношення людини до життя і живого взагалі.

Біоетика, як галузь сучасного знання, набуває особливого евристичного змісту, якщо розглядається не тільки як фахова етика медиків і біологів, а, в першу чергу, як особливий світогляд, визначений історичним етапом розвитку європейської культури, коли розуміння феномена життя одержує нову просторово-часову розмірність і внутрішні перспективи для свого розвитку. Таке розуміння дає змогу включити в сферу морального не тільки відношення між людьми, а й відношення людини до рослин і тварин, навколишнього середовища, до самої себе, до своєї чуттєвості, тілесності, духовності.

Однією з засад такого більш широкого розуміння предмета біоетики є осмислення традиції одухотворення природи і любові до усього живого в українській і російській етико-філософській думці. Ці ідеї розглядали мислителі, відомі нам за філософськими напрямками космізму і всеєдності, антропології та християнського соціалізму (Г. Сковорода, П. Юркевич, Ф. Достоевський, Л. Толстой, В. Соловйов, В. Вернадський та інші). Серед них можна виділити концепцію М. Федорова, творця оригінальної філософії загальної справи, що передбачив багато теоретичних пошуків сучасної біоетики. Його інтегральне вчення охоплює ідеї регуляції природи, свідомого управління всіма природними силами, одухотворення природи і перемоги над смертю.

Теоретичними засадами біоетики є філософська антропологія (М. Шелер), феноменологія (Е. Гуссерль) і особливо філософія персоналізму, що наголошують на особливій цінності людини як істоти духовної, особистості, яка є унікальним створінням та має власну гідність і цінність. Поряд із цими філософськими напрямками істотно відображують сутність біоетики вчення Томи Аквінського та неотомізм, які вважають, що людина залишається людиною і тоді, коли вона з певних причин позбавлена здатності використовувати свої розумові здібності.²

² Терешкевич Г. Т. Філософські основи біоетики // Здоровий спосіб життя: 36. наук. ст. Вип. 19./ Ред. — Ю. М. Панишко. — Л.: "ПП Бодлак" 2007. — С. 36–41.

У європейській культурі принципи біоетики, як етики життя, розроблялися в багатьох теологічних та філософських вченнях. Їхнім синтезом стала філософсько-етична концепція, розроблена Альбертом Швейцером (1875–1965) — німецьким філософом, лікарем, місіонером, лауреатом Нобелівської премії миру (1952) «За місіонерську діяльність». У своїй праці «Культура та етика», що вийшла друком в 1923 р., він обґрунтував нову етику — етику благоговіння перед життям.

Благоговіння — це безмежна відповідальність за все живе: добром є те, що сприяє збереженню і розвитку життя, а злом — те, що знищує життя або перешкоджає його збереженню та розвитку. Великий гуманіст стверджував, що етичною, моральною людиною зможе вважати себе тільки той, хто буде поважати будь-яке життя і приходити на допомогу всім, хто знаходиться в небезпеці, виявляти інтерес до кожної людини, її долі та віддавати всю людську теплоту тим, хто її потребує.³

А. Швейцер вважав, що помилкою усіх існуючих етик було те, що вчені розглядали ставлення людини до людини, коли в дійсності мова повинна йти про те, як людина має ставитись до всього, що її оточує. Етика це відповідальність за все живе. Благоговіння перед життям не дозволяє людині нехтувати інтересами світу, формує новий погляд на поняття «життя», новий світогляд та стиль мислення, «ніби гвинт пароплава, який врізається у воду, благоговіння перед життям неухильно штовхає людину вперед»⁴. Найважливішим у Всесвіті визнається Життя, при цьому Людина є лише однією з ланок ланцюга усього живого. Нове мислення означає визнання відповідальності жителів нашої планети за збереження і продовження життя на Землі.

Контекст, у якому виникає біоетика, у другій половині ХХ століття, можна охарактеризувати різними соціальними та культурними феноменами, серед яких можна відзначити:

- 1) швидкий прогрес біомедичних наук;
- 2) зростаюче усвідомлення факту існування незаперечних прав людини (як наприклад, право на справедливість, яке ґрунтується на гідності особи);
- 3) необхідність переосмислення зв'язку між людиною та зовнішнім середовищем.

Вчені пропонують різні варіанти класифікації історичного розвитку, генезису біоетики. Найбільш раціональною та сприйнятною для розуміння може бути класифікація, запропонована проф. Силуяновою І. В. Згідно з цією класифікацією, зараз існує декілька моделей (етапів) біоетики, кожна з яких визначає становлення та розвиток моральних принципів, що складають ціннісно-нормативний зміст сучасної біомедичної етики. До них відноситься:

- 1) принцип «не зашкодь» (модель Гіппократа);

³ Швейцер А. Благоговение перед жизнью. — М.: Прогресс, 1992. — С. 218.

⁴ Швейцер А. Культура и этика. — М.: Прогресс, 1993. — С. 307–308.

- 2) принцип «роби добро» (модель Парацельса);
- 3) принцип «виконання обов'язків» (деонтологічна модель);
- 4) принцип «поваги прав та гідності людини»⁵.

Моральною основою, на яку має спиратися сучасна біоетика, є вимоги Нюрнберзького кодексу 1947 року, що був сформульований у ході судового процесу в справі 23 нацистських лікарів, звинувачених у військових злочинах і злочинах проти людства під час другої світової війни.

Висунуті судом «десять моральних етичних і правових» вимог показували злочинний характер експериментів, що проводилися на людях. Разом з тим, Нюрнберзький кодекс вводив розмежування двох типів клінічних досліджень: терапевтичних і нетерапевтичних.

Перші виправдані тою мірою, якою спрямовані на збереження життя та покращання стану хворого. Другі — нетерапевтичні (або експериментальні), це такі, що не мають цінності для людини, яка служить їх об'єктом.

Кодекс забороняє проведення експериментів, що загрожують пацієнту смертю або непоправною шкодою.

Упродовж наступних років під впливом ідей Нюрнберзького кодексу, було прийнято ряд документів, що регламентували експерименти на людині. Це, зокрема, Женевська декларація лікарів (1948), Міжнародний кодекс медичної етики (1949), Гельсінсько-Токійська Декларація (1964, 1975 рр.) щодо проведення медико-біологічних досліджень за участю людей, що була суттєво уточнена в 2002 році, документи Швейцарського колоквиуму на тему «Експерименти на людині», документи ООН про громадянські й політичні права, прийняті в 1966 році, «Конвенція про захист прав і достоїнства людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини: концепція про права людини в біомедицині» (1996) та інші.

Важливу роль у контролі над дотриманням етичних вимог при експериментах на людині відіграють такі міжнародні об'єднання, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня медична асоціація (ВМА) та інші.

У 1975 році ВООЗ прийняла постанову про «Захист людської особистості та її фізичну й інтелектуальну цілісність» з урахуванням досягнень біології, медицини і біохімії. Ця постанова вимагає суттєвого удосконалення морально-етичних і правових норм, які регулюють медичну діяльність. У 1981 році був прийнятий і затверджений глобальним комітетом ВООЗ «Звіт міжнародних рекомендацій для проведення медико-біологічних досліджень з участю людей».

Це повинно забезпечити охорону прав людини та сприяти соціальному добробуту. Біоетика ставить моральні обмеження на ті експерименти над здоров'ям людини, що небезпечні для

⁵ Силуянова И. В. Этика врачевания. — М., 2001. — С. 28.

її життя, вона все активніше долучається до вироблення морально-правових засад збереження людського життя. Останнім часом, у зв'язку з актуалізацією питання про клонування тварин та органів людини, проблема набула особливої гостроти. Виникла необхідність більш широкого формулювання питань зв'язку природничих наук з етикою.

Біоетика спирається на цінності культури, що склалися протягом тисячоліть в антропогенезі та знаходили своє відображення в міфології, релігіях світу, у філософії.

2. Предмет та основні принципи біоетики

Біоетика пов'язана з медичною етикою, деонтологією (вивчає ставлення лікаря до пацієнта) та медичним правом, в ній переплітаються інтереси вчених, медиків, біологів, провізорів, релігієзнавців, екологів, соціологів, психологів, політиків та економістів.

Основні напрями біоетики — глобальний, медичний, екологічний, біологічний — предметно сформувалися в ході її історичного розвитку. Але теоретично найбільш глибоко розроблена медична та екологічна біоетика⁶. Вони перетинаються у тому розумінні, що медична етика переважно пов'язана з безпосередніми рішеннями, правом вибору пацієнтів і лікарів у їхньому прагненні продовжити життя. Екологічна етика має стійке уявлення стосовно того, що ми повинні робити, щоб зберегти екосистеми в такій формі, яка буде сумісна з тривалим існуванням людського роду.

Предметом розгляду біоетики є насамперед новітні досягнення біології та медицини, з погляду визначення міри їхньої небезпеки для людини і суспільства, як зараз, так і в перспективі. Біоетика спрямована на розроблення моральних та законодавчих заходів, що зможуть відгородити суспільство і людство в цілому, від небажаних, а іноді навіть згубних наслідків упровадження в практику нових медико-біологічних технологій.

Поряд із цим вузьким аспектом склалося значно ширше її розуміння. Центальною проблемою стало ставлення до життя та смерті. Життя бачиться самоцінним, вищою цінністю. Під життям розуміється не лише людське життя, але і життя будь-яких живих організмів, біоценоз, біосфера тощо. Біоетика в її широкому значенні має філософську спрямованість, оцінює результати розвитку нових технологій в медицині та біології в цілому, включає в коло своїх проблем етичні норми ставлення до феномена життя.

У коло досліджень біоетики органічно вписується історія становлення відносин людини з природою, закріплена в ментальних культурах: у міфології, епосі, народній звичаєвості.

⁶ Вековищина С. В., Кулиниченко В. Л. Биоэтика: начала и основания (Философско-методологический анализ). — К.: Сфера, 2002. — С. 7.

Також біоетика розглядає коло проблем утвердження прав людини (в тому числі і як пацієнта) на життя, на здоров'я, на відповідальне і вільне самовизначення власного життя.

Завданням біоетики за В. Р. Поттером має бути розвиток реалістичного розуміння пізнання з метою розробки рекомендацій у сфері суспільної політики, для цього він навіть розробив «Біоетичне кредо особистості»⁷.

Біоетика повинна відповідати наступним вимогам.

По-перше, необхідна єдність науки і гуманістичних цінностей.

По-друге, треба, щоб гуманістичні цілі ставилися вище за дослідницькі.

По-третє, необхідне регулювання наукових досліджень з позицій гуманістичних цінностей. Регулювання має включати і заборони на деякі види експериментів за участю людини, що можуть бути небезпечними для її життя.

По-четверте, необхідна розробка правил біомедичних робіт з урахуванням прав людини, включаючи юридичні норми⁸.

Можна відзначити такі особливості біоетики:

- стосується людини: безпосередньо її життя і здоров'я, середовища, в якому вона живе;

- раціональна: керує поведінкою з урахуванням моральних цінностей, які спираються на гідність людської особи;

- універсальна: стосується усіх людей незалежно від культури чи релігії, оскільки її основою є винятково людський розум;

- міждисциплінарна: спирається на досягнення різних дисциплін — біології, медицини, права, філософії, екології.

Біоетика, як етика життя, об'єднує біологічні знання в загальнолюдські цінності. І взагалі — біоетика як втілення ідей Альберта Швейцера і Олдо Леопольда відображає світ більш широкий, ніж медицина і екологія. Біоетика повинна будуватися на міждисциплінарній та мультидисциплінарній основі. Біоетиці слід рухатися в напрямку досягнення балансу між суспільною політикою у відношенні задоволення культурних апетитів з фізіологічними потребами людини. Саме біоетика повинна визначити, що є моральним або аморальним стосовно живого, взагалі життя. Біоетика вимагає включити до етичного відношення ставлення людини до природи як до живої істоти.

Важливими є такі фундаментальні засади біоетики:

1. Людське життя становить абсолютну, фундаментальну цінність, воно недоторканне. Це життя особи, яка є цінністю сама по собі, а не засобом чи знаряддям в руках інших.

2. Не все, що технічно можливе, допустиме з морального погляду. Свобода наукових досліджень і гідність особи ідуть в

⁷ Поттер Ван Ранселер. Биозтика: мост в будущее. — К., 2002. — С. 209.

⁸ Фролов И. Т. От теории к практике и от нее к новой теории. /Биозтика: проблемы, трудности, перспективы (материалы “круглого стола”). // “Вопросы философии”. — 1992, № 10, С. 6.

парі. Тут не йдеться про якусь недовіру, чи тим більше опір науково-технічному розвитку, а лише про те, щоб цей розвиток служив людині, а не був засобом маніпуляцій чи руйнування.

3. Життя вивчаємо з метою лікування, а не маніпуляцій. Природною і першочерговою метою медицини й науково-технічного прогресу є охорона життя, а не маніпулювання ним чи його нищення. Це впливає з того, що:

- втручання, що не суперечить природі — дозволено (приймання ліків, хірургічні операції);

- втручання, що суперечить природі — недозволене, недопустиме (аборт, евтаназія).

4. Принцип цілісності. Цей принцип біоетики виправдовує втручання в людський організм з метою видалення хворого органу з наміром збереження цілісності даного організму. Основна ідея полягає в тому, що благо цілого є визначальним порівняно до частини, тому частини можуть послугувати на користь цілого. У християнській антропології є потреба зосередити увагу на духовній меті існування людини, для якої кожний окремих орган підпорядкований не тільки доброму функціонуванню тіла, але й для добра особи.

5. Принцип подвійного наслідку. Цей принцип біоетики ми можемо застосовувати в діях, що мають два чи більше наслідків, серед яких, один є поганий чи не бажаний, а інший — добрий. До певної міри цей принцип виправдовує можливість непрямого вбивства, непрямого аборт, непрямой матеріальної співпраці, але варто не забувати, що моральне зло, спричинене в результаті цих виправданих дій, залишається. Наприклад, хворого лікують від лейкозу — небажаним побічним наслідком цього лікування є облісіння, якого при лікуванні не вдається уникнути. Цей принцип вимагає виконання чотирьох умов для того, щоб виправдати певну дію чи вчинок:

- вчинок, сам по собі, повинен бути добрим або принаймні нейтральним;

- намір особи, що виконує певний вчинок, є спрямованим лише на добрий наслідок;

- поганий наслідок не є засобом для досягнення доброго наслідку (передбачаю поганий наслідок, але не хочу);

- добрий наслідок повинен пропорційно перевищувати або принаймні вирівнювати погані наслідки (між добром, якого прагнемо і злом, що передбачаємо, є пропорційність).

6. Закон повинен стояти на сторожі добра особи. Охорона особи і захист найслабших і невинних від несправедливої агресії. Тому жодне цивільне право, яке не узгоджується з цим основоположним добром (тобто з тим, що життя — це перше і основне добро) не може бути визнане за морально правильне.

7. Повага автономії передбачає повагу особистості, індивід має право розпоряджатися своїм здоров'ям та благополуччям,

навіть відмовитись від лікування, на цьому принципі ґрунтується концепція «інформованої згоди».

8. Принцип незаподіяння шкоди — медичний працівник не повинен шкодити пацієнтові.

9. Принцип допомоги і сприяння — діяти для покращення стану пацієнта, його благополуччя, виявляти милосердя і благодіяння.

10. Принцип справедливості спрямований на дотримання справедливого розподілу як соціальних благ (наприклад, можливостей ефективної охорони здоров'я), так і соціальних навантажень (наприклад, податків).

За І. Бойком, в світі існує *три моделі біоетики*.

Модель 1 — «ліберальна», коли будь-які обмеження відсутні.

Модель 2 — «утилітарна», коли дозволено те, що корисно і вигідно для більшості людей.

Модель 3 — «персоналістична», де людська особа вважається цілісністю надприродною і недоторканою⁹.

Біоетика як наука про етичне ставлення до всього живого розглядає проблеми міжособистісних (приватних, професійних) стосунків людей (приміром, проблему біотехнології, допустимість маніпулювання людським матеріалом), а також проблеми взаємозв'язку людини з іншими живими організмами, зокрема тваринами (форми стосунків з тваринами, форми їх використання, права людини у відношенні до тварин, обов'язки людей перед тваринами тощо).

Узагальнюючи наукові, суспільні та релігійні погляди, національні особливості, традиції, біоетика створює сукупність моральних принципів, норм та правил, яких повинні дотримуватися фахівці в своїй професійній діяльності, пересічні громадяни у побуті.

Найважливіші з них закріплюються відповідними законодавчими актами, знаходять своє відображення в міжнародних документах, конвенціях, деклараціях, хартіях. Відповідно до змін соціально-економічних умов життя суспільства, державної політики та суспільної думки, ці принципи, норми та правила з часом також змінюються.

Бурхливий розвиток біотехнологій, який зараз відбувається, обумовив піднесення біоетики. І це природно, бо неконтрольоване використання досягнень сучасної біологічної науки може призвести до небажаних наслідків, і навіть тоді, коли вони використовуються на благо, постає чимало важливих питань щодо їх співвідношення з правами людини, тварин, законами природи.

Зокрема в Україні з'явилося чимало біоетичних проблем, пов'язаних з трансплантацією органів й тканин, використанням, з метою лікування, стовбурових клітин та ембріональних

⁹ Бойко І. Біоетика. — Львів, 2007. — С. 7

тканин, екстракорпоральним заплідненням, використанням трансгенних організмів для харчових цілей, етичного ставлення до свійських і диких тварин.

У кожному конкретному випадку вирішенню цих питань повинна передувати ретельна біоетична експертиза.

Нині глобальна біоетика розвивається в таких напрямках:

1. Етика медичних професій (лікарі, медичні сестри, адміністратори, технічні співробітники).

2. Етика клінічних досліджень та експериментів на тваринах з терапевтичною і не терапевтичною метою.

3. Соціальна етика медицини (соціальна справедливість, соціоетичні зобов'язання, розподіл ресурсів охорони здоров'я, біоетичні проблеми медицини праці, спорту, багатонаціонального суспільства, демографічного розвитку).

4. Етика охорони навколишнього середовища.

5. Етична оцінка біоправа як юридичної регламентації втручання в організм людини, геном і біосферу його проживання.

6. Етична модифікація поведінки певних груп населення на основі розроблення і впровадження глобальних навчально-освітніх програм з метою запобігання захворюванням, спричиненим неправильним способом життя (ВІЛ-інфекція/СНІД, інфекційні захворювання з водним, харчовим і повітряно-крапельним шляхом передачі)¹⁰.

Зацікавленість, яку виявляють вчені-медики та біологи, лікарі України до біоетики, підтвердив I Національний конгрес з біоетики, який відбувся 17-21 вересня 2001 року в Києві. Його програма охопила всі основні напрямки біоетики: філософські, теологічні та правові засади, біоетичні аспекти загальної медичної генетики, попередження вроджених вад розвитку, біоетику в різних галузях клінічної медицини, при клінічних випробуваннях нових ліків, приладів та обладнання, при проведенні експериментальних досліджень на тваринах, а також біоетичні принципи щодо збереження довкілля. У вересні 2004 р. відбувся II Національний конгрес із біоетики, в жовтні 2007 р. III Національний конгрес з біоетики, у вересні 2010 р. IV Національний конгрес з біоетики та у вересні 2013 р. V Національний конгрес з біоетики, що пройшли під девізом «Наука без совісті спустошує душу», вони не тільки підтвердили зростаючий інтерес до проблем біоетики в Україні, але й надали імпульс для подальшої роботи в цій галузі.

Правовою основою для проведення клінічних досліджень, де об'єктом впливу є людина, варто розглядати такі документи: Гельсінська декларація про права людини (1964 р.) та її до-

¹⁰ *Бойко М. Г.* Генетично модифіковані рослини: рух через несприйняття. / Глобальна біоетика: сучасні виміри, проблеми, рішення: Матеріали III Міжнародного симпозіуму з біоетики, Україна, Київ./ Упор. О. М. Лисенко, С. В. Вековшиніна. — К.: Сфера — 2004. — С. 34.

повнення, Конституцію України, «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.), закони України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (1999 р.), «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995 р.), наказ МОЗ України від 23. 09. 2009 р. № 690 «Про Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів і Типове положення про комісію з питань етики», спільний наказ МОЗ і АМН України № 313/59 від 01. 12. 2000 р. «Про подальший розвиток медичної генетики і біоетики в Україні».

Створена і активно працює Українська асоціація з біоетики, яка із залученням вчених КМАПО систематично проводить широке обговорення актуальних питань біоетики на міжнародних симпозиумах¹¹.

В Україні діють Комітети з біоетики на всіх рівнях — національному, галузевому, локальному. Завданням Комітетів є захист прав, безпеки та благополуччя суб'єктів випробування, біоетична експертиза всіх проектів, яка включає дослідження, що проводяться за участю людей, налагодження зв'язків з громадськістю, встановлення контактів з міжнародними організаціями, які опікуються цією справою. Комісії з біоетики в своїй діяльності повинні керуватися принципами незалежності, компетентності, плюралізму, справедливості та прозорості; права та інтереси особистості повинні бути вищі за інтереси науки або суспільства.

Велику роль у поширенні біоетичних знань відіграє громадська організація Українська асоціація з біоетики (2000), до складу якої входять філософи, біологи, медики.

Основна ідея біоетики — захист прав, свобод і гідності людини та живих організмів — є новою, до якої поки що не звикли не тільки медики та біологи, а й все наше суспільство, через що виникає чимало труднощів та проблем.

3. Практичні проблеми біоетики

Традиційно основні біоетичні проблеми стосуються:

- генетики людини: людського геному, біотехнології та генної терапії, клонування і стовбурових клітин;
- прокреації людини: людської статевості, природного розмноження, штучного запліднення, природної регуляції зачаття і контрацепції, стерилізації;
- ембріона: людського ембріона, абортів, пренатальної діагностики, операцій на людських ембріонах;
- завершальної фази людського життя: болю та евтаназії, настирливої терапії, паліативної оцінки, смерті мозку і трансплантації органів;
- застосування трансгенних рослин для харчових цілей.

Розглянемо деякі з них.

¹¹ Москаленко В. Ф., Попов М. В. Біоетика: філософсько-методологічні та соціально-медичні проблеми. — Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. — С. 27.

Трансгенні рослини

Світ знаходиться на порозі нової епідемії — переможної ходи генетично модифікованих продуктів (ГМП). Механізм створення генетично модифікованих продуктів при сучасних технологіях достатньо простий. Всі знають, що «образ» майбутньої рослини (й не тільки рослини) зашифрований у ДНК, сюди і зроблені вставки, простіше кажучи, шматочок чужої ДНК. З такої більш менш придатної клітинки вирощують рослину, яка має володіти якимись новими властивостями. Такі продукти називають трансгенними.

Хоча вчені навчилися вирізувати певну ділянку гена з однієї клітини та вносити її в іншу ще в 1951 р. (цей рік вважається роком виникнення генної інженерії), трансгенні продукти почали широко використовувати лише 20 років тому. Зараз найширше генетична інженерія використовується у сільському господарстві не тільки для підвищення врожайності або стійкості до тих чи інших хвороб чи сільськогосподарських шкідників, але й при отриманні трансгенних рослин з новими ознаками, властивостями та продукування певних речовин.

Перші трансгенні рослини були одержані у 1983 році, перший харчовий ГМ продукт (сир), виготовлений із використання ГМ ферменту, був дозволений у США у 1990 році. Сьогодні спостерігається невпинне зростання площ під ГМ сільськогосподарськими культурами. Неможливо зупинити процес, коли у світі на мільйонах гектарів вирощуються трансгенні культури, а генетичній модифікації піддалися вже більше 120 видів рослин.

За останні 10–15 років площа на якій культивуються трансгенні культури, збільшилася у масштабі планети у 40 разів. Якщо у 1996 році площі під вирощування ГМ культур склали близько 2,8 млн. га, то сьогодні фахівці називають цифру понад 85 млн. га. При цьому США, Канада, Аргентина та Китай виробляють 99 % світового об'єму трансгенної сільгосп-продукції¹².

У світі відбуваються гострі дискусії щодо трансгенних продуктів харчування, отриманих за допомогою засобів генної інженерії. Більшість людей негативно ставляться до генетично змінених продуктів, тому що будь-яке втручання на генному рівні не може не викликати змін у плодах цієї рослини, які міститимуть шкідливі для організму речовини. Складно прогнозувати, як споживання генетично модифікованих продуктів вплине на організм через деякий час, оскільки для цього потрібно вести спостереження за кількома поколіннями людей, які споживають такі продукти харчування. У цьому плані Європа протистоїть Америці.

¹² Матасар І. Т., Горчакова Л. А., Матасар В. І., Єльцова Л. Б., Петриненко Л. М. Біоетичні аспекти використання генетично модифікованих організмів у харчуванні населення // Сучасні проблеми біоетики. — К.: Академперіодика, 2009. — С. 73.

Відомо, що американці вживають генетично модифіковані продукти у відносно великих обсягах. Із загального числа продуктів харчування на трансгенні культури у них припадає близько 9 % картоплі, 32 % кукурудзи, 38 % соєвих бобів¹³.

Боротьба між прихильниками трансгенної технології та її противниками полягає в тому, що одні вважають, що генетично модифіковані рослини — це вихід для людства (вирішення проблеми забезпечення продовольством, стійкість рослин до шкідників, хвороб, екстремальних погодних умов тощо), інші — що це призведе до екологічної кризи. Беззастережне впровадження тієї ж трансгенної картоплі можна кваліфікувати як порушення прав людини, проведення експериментів над населенням.

В розвинутих країнах Заходу відношення до цих «інновацій» здебільшого негативне. Так, британська преса кваліфікувала генетично змінені продукти як «їжу Франкенштейна».

Принц Чарльз активно виступав за заборону трансгенних продуктів й домігся цього хоча б в межах королівської кухні.

Натомість экс-прем'єр Великої Британії Тоні Блер офіційно заявив, що споживає ці продукти практично щодня.

Активісти радикальної екологічної організації Грінпіс пікетують державні установи деяких країн Європи, протестуючи проти завезення на континент американської сої «поліпшеної» засобами генної інженерії.

Не дивлячись на те, що вживання означених продуктів, без сумнівної й тривалої експертизи, є неприпустимим, більшість західних фірм пропонують країнам СНД свою продукцію та знаходять тут підтримку в осіб, що приймають рішення. Справа зайшла так далеко, що засоби масової інформації переконані в тому, що потік трансгенного імпорту в Росію та Україну зупинити вже неможливо.

Вважається, що єдине, що можна зробити, і це вже розпочато, то це забезпечити відповідні позначки на етикетках, тобто маркування. В Європі давно діє норма вмісту ГМО в продуктах харчування — не більше 0,9 %, в Росії та Японії — 5 %. В Україні у 2008 р. було прийнято державний стандарт, відповідно до якого всі продукти харчування, що містять ГМО більше 0,9 % потрібно маркувати. Офіційно — жодного виду ГМ рослин в Україні не вирощують.

Щоб не заподіяти шкоди людству, необхідно прискіпливо досліджувати процеси, пов'язані з одержанням і використанням трансгенних організмів. Продовження досліджень потенційних ризиків від цих продуктів залишається актуальним ще на багато років. Прийняття Закону України про біобезпеку, приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку сприятиме подальшому вивченню генетично модифікованих організмів і протистоянню негативним наслідкам їх масового впровадження.

¹³ Запорожан В. М., Аряев М. Л. Біоетика: Підручник. — К.: Здоров'я, 2005. — С. 17.

Клонування

Клонування (з грец. *klon* — пагін, гілочка, черешок) це штучне і безстатеве утворення клітини або індивідів, які генетично ідентичні з тими, що вже існують.

У біології поняття «клон» означає організм, що виник через ділення материнської особи і має комплект генів такий самий, як і та особа. Клони відрізнятимуться між собою тільки комплексом властивостей, а не комплектом генів, а ці відмінності обумовлені відмінностями оточення, в якому розвиваються певні особи.

Клонування складає природний спосіб розмноження багатьох рослин а також нижчих тварин. З етичною проблематикою ми маємо справу тоді, коли починаємо дискутувати щодо допустимості клонування вищих тварин, а насамперед, стосовно клонування людини.

Наше суспільство розділилося на противників та прихильників клонування, що призводить до протистояння, і досить напруженого. Світове співтовариство також розділилось на різні групи, що зайняли різні позиції, це відображено в їх національних правових нормах.

Залежно від мети, розрізняють два види клонування:

- репродуктивне клонування має за мету досягти народження живого індивіда, ідентичного з тим, що вже існує;
- терапевтичне — утворення ембріона, якому планують перервати життя на початкових стадіях розвитку з метою отримання тканин і клітин, які треба прищепити хворому та які замінять уражені хворобою структури.

Пропаганда клонування ґрунтується на аргументах, згідно з якими воно може здійснюватися для вирощування необхідних живих органів, що нагально потрібні хворим, важливим є і виробництво інсуліну. В клонуванні вбачають можливість відновлення видів тварин які вимерли. Ці приклади спрямовані на добро, тому що їх результат продовжує життя в тій чи іншій формі.

В Москві вже організований комітет із захисту клонування й безсмертя, що об'єднує вчених-біологів та медиків. На думку організаторів, тільки створення державної програми з клонування, вже найближчим часом зможе довести тривалість життя до 500 років. «Метод клонування людей, у перспективі, обіцяє можливість радикального лікування всіх і вся хвороб людини раз і назавжди методом замісної терапії»¹⁴.

Фахівці підраховують у відсотках можливу талановитість клонів великих людей, ступінь їхньої корисності для суспільства, за методом аналогії.

Багато екстремістських організацій і сект вже заявили про свої наміри клонувати гуру, великих пророків і навіть самого Ісуса Христа.

¹⁴ Покась В. П., Плиска О. І., Фруктова Я. С. Біоетика. Навчальний посібник для загальноосвітніх закладів різних типів. — Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006 — С. 47.

У якості вагомого соціального аргументу та морального виправдання проведення клонування високообдарованих людей минулого та наших сучасників, висуваються існуючі проблеми, зокрема, генетичні втрати талановитої та інтелектуальної частини населення в результаті революцій, сталінських репресій, війн.

Якщо клонування людини буде все ж таки здійснено, то виникне новий вид індивідуальних розходжень — генетичний, нова соціальна страта — клони, і нова проблема — співіснування клонів і звичайних людей.

Передбачити особистісні якості клона ще складніше, ніж його фізичні характеристики. Треба пам'ятати, що людина — біо-соціальна істота і на її формування великий вплив здійснює середовище, в якому вона виховується. Важко уявити внутрішній світ клона, його призначення, долю, розрахувати й передбачити психологію його поведінки, мотивацію вчинків, систему цінностей.

Чи приймуть клони нашу людську мораль, або створять власну? Чи буде копія мати права людини й громадянина за життя «оригіналу»? Чи володіє клонована людина правом на репродукцію природним шляхом, і хто в цьому випадку має вважатися батьком дитини? Чи не стануть клони людьми другого сорту? Які відносини будуть між клоном і матір'ю, між матір'ю та «оригіналом»? Чи зобов'язаний «оригінал» піклуватися про свої клони? За яких обставин та умов клони будуть мати право на спадщину?

Оскільки в клонуванні людини беруть участь три особи: донор клітини, донор яйцеклітини й сурогатна мати, — серйозною проблемою виявляється встановлення батьківства.

З іншого боку, клонування може бути використано для створення «людей другого сорту», «людей-рабів», що є моральним насильством над особою, проявом соціальної несправедливості.

Відношення до клонування людини, тенденції його правової регламентації будуть багато в чому визначатися не тільки світською владою, але й відношенням до цих проблем домінуючої в даному суспільстві релігії. Мотивація необхідності заборони на клонування в різних релігіях, незважаючи на їхні розходження, близька: що є людина й що робить людину людиною.

Традиційно проти клонування виступає Католицька церква. Вона обстоює позицію, згідно з якою народження нової людини має проходити природним способом, в іншому випадку у новонародженої дитини не буде богоподібної душі. Блаженний Іван Павло II вважав, що клонування — це виклик всесвітній християнській моралі і зрада її принципам. У 1993 р., реагуючи на повідомлення щодо проведення напередодні клонування ембріонів, він засудив експерименти над людським жит-

тям, які не беруть до уваги ані ідентичність, ані гідність людини, він зазначив «якщо переступити межу, ніщо не зможе захистити людину від маніпуляцій та від самознищуючого божевілля»¹⁵.

Актуальною є проблема правової регламентації дій, спрямованих не на створення повноцінних копій людей, а на одержання за допомогою клонування ембріонів як джерела ембріональних стовбурних клітин.

Завдання вирощування тканин і органів людини для потреб трансплантації — реальна та найбільш близька можливість використання успіхів клонування в медицині.

Терапевтичне клонування полягає у створенні груп клітин і тканин для пересадки їх в організм хворої людини і заміні хворих клітин чи тканин. Насамперед, це використання тканин при лікуванні онкологічних захворювань, хвороб спинного мозку. Можливим є також застосування цих тканин при лікуванні цукрового діабету, цирозу печінки, хвороб Паркінсона й Альцгеймера.

Пріоритет блага окремої людини над інтересами науки є загальноствановленим, це підтверджено Конвенцією «Про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини», прийнятій Парламентською Асамблеєю Ради Європи в листопаді 1996 р. Головна ідея — впливати на генетичні структури людини можна лише в ім'я її власного блага та з її добровільної й усвідомленої згоди. Зараз більше 30 країн приєдналися до Конвенції.

Верховна Рада України 14 грудня 2004 р. прийняла Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини». За порушення закону передбачається цивільно-правова, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Евтаназія

Людина має право на гідне життя, на здоров'я, право на гідну смерть. Якщо людина вважається вільною істотою, то вона має право вибору між життям і смертю. Залишити їй тільки одне право — право на життя, означатиме обмеження її свободи, зазіхання на її природні права.

Евтаназія — пошук смерті чи прискорення смерті з метою уникнення болю, страждань. Евтаназією називається будь-яка свідомо дія, спрямована на те, щоб покласти кінець життя безнадійно хворій людині, ідучи назустріч її власному бажанню, здійснена незацікавленою особою.

Цей термін має свою довгу історію та присутній у різних культурах. Слово евтаназія — грецького походження і означає «легка, гарна смерть» (*eu* — «добре», *thanatos* — «смерть»).

¹⁵ Екологічне вчення Церкви. Папа Іван Павло II на тему створення та екології. — Івано-Франківськ, 2006 — С. 55.

Спочатку цим терміном називали легку смерть, яка личить розумній людині. «Добра смерть» була бажано безболісною і погодженою смертю, або наступала внаслідок самогубства, метою якого було уникнення гіршої смерті, наприклад, від руки ворога у результаті програної битви. Пізніше, з XV–XVI ст., цей термін почав означати медичне втручання з метою солодкої смерті, полегшення болю хворого, включаючи також і можливість пришвидшення смерті.

Так, ще у XVI столітті Томас Мор пропонував вирішити проблему невиліковно хворих шляхом припинення страждань після досягнення згоди зі священником та магістратом. Проблеми забезпечення легкої смерті невиліковно хворих торкався і Френсіс Бекон (1561–1626), він писав: «Я вважаю, що обов'язком лікаря є не лише покращити здоров'я, але також і полегшити терпіння та болі і не лише коли така підтримка може запровадити до одужання, але коли може послужити як щасливий та спокійний кінець»¹⁶.

Для здійснення евтаназії можуть бути як соціальні, так і економічні причини, виділяють ще гуманні причини, які могли б пришвидшити смерть невиліковно хворих чи людей, що страждають, так і ідеалізовані причини, як, наприклад, самогубство з метою оминати знеславлення чи ганьби.

У деяких європейських країнах парламенти дозволили евтаназію. При цьому виникло безліч етичних питань: Хто може взяти на себе відповідальність провести чітку межу між вбивством і позбавленням від страждань? Яким чином виключити можливі зловживання, пов'язані з евтаназією? Чи відповідає це медичній етиці, що бере свій початок від Гіппократа?

На жаль, сьогодні про евтаназію говорять не лише у застосуванні її до важко хворих осіб чи тих, хто знаходиться в термінальній стадії, але також і в інших ситуаціях, наприклад, у випадку появи на світ дитини з серйозними дефектами розвитку (щоб запобігти її особистому стражданню і тягарю для суспільства), в подібних випадках говориться про евтаназію новонароджених. Можна виділити ще один вид евтаназії — соціальної, тобто евтаназії, у якій вибір залежить вже не від окремої особи, а вибір робить суспільство, виходячи з того, що витрати, які потрібні на лікування хворих дорогими препаратами, внаслідок евтаназії, могли б бути збережені на лікування тих хворих, які після лікування могли б повернутися до нормальної роботи. Такою є загроза з боку економіки, що керується критерієм витрати — вигоди.

Виділяють два види евтаназії за засобами чи способами її здійснення:

– активну евтаназію — чи дієву, якщо смерть заподіяна внаслідок певної дії чи вчинку (дати отруту чи препарат, що

¹⁶ Сломський В. С. Біоетика. Вибрані проблеми: Навчальний посібник. — Суми, 2008. — С. 26.

викликає швидку та безболісну смерть, передозування наркотичних засобів, які застосовуються, щоб зняти біль тощо);

– пасивну евтаназію — чи бездієву, зумисне припинення всіх видів підтримуючої терапії (реанімація, подача кисню хворому з важким ускладненням дихальних шляхів або дієта з нульовою кількістю калорій).

Ще можна вирізнити дві форми евтаназії:

– добровільну евтаназію — практика, у якій запитується згода зацікавленої особи, тобто це спричинення легкої, швидкої, штучної смерті хворій людині за її власним бажанням, коли вона цілком усвідомлює, що прийняла рішення про позбавлення себе життя;

– недобровільну (примусову) евтаназію — коли хворий не може дати своєї добровільної згоди (особа в стані коми, психічно неповноцінна людина, що неспроможна володіти собою). Це спричинення легкої, швидкої, штучної смерті хворій людині, але поза її волею, за приписом іншого суб'єкта, який несе або повинен нести відповідальність за прийняте рішення.

В історії людства існує чимало прикладів примусової евтаназії. Ще спартанці скидали зі скелі слабких немовлят, щоб поліпшити свій рід. Є у народів, які населяють малі острови, звичай вбивати дітей, якщо вони перевищують кількість населення, що може існувати на цьому острові. У XIV ст. за допомогою евтаназії Тамерлан знищував прокажених. В нацистській Німеччині примусова евтаназія взагалі була зведена в ранг державної політики. У Франції в період урядів Віші було приречено на голодну смерть біля 40 тисяч психічно хворих людей.

Щодо права людини на гідну смерть існують різні уявлення, й відповідно, різні моральні оцінки цього права. Частина дослідників вважає «гідною» тільки природну смерть без втручання ззовні. Їх опоненти, навпаки, вважають, що головна ознака достойної смерті — збереження честі та гідності особистості, тому смерть може мати й «неприродний характер», більше того, виступати в ролі милосердного вбивства. Прибічники евтаназії, хоча б у формі припинення лікування, вважають її допустимою, керуючись такими міркуваннями:

1. Медичним — смерть як останній засіб припинення страждань хворого.

2. Турботою хворого про своїх близьких — «не бажано їх обтяжувати собою».

3. Егоїстичним мотивом хворого — бажанням «вмерти гідно».

4. Біологічним — необхідністю знищення неповноцінних людей через загрозу виродження людини як біологічного виду (внаслідок накопичення патологічних генів у популяції).

5. Принципом доцільності — припинення довгих і безрезультатних заходів щодо підтримання життя безнадійно хворих, щоб використовувати апаратуру для реанімації хворих з меншим об'ємом уражень.

6. Економічним — лікування і підтримка життя більшості невиліковно хворих потребує застосування дорогих приладів та ліків.

Першим поштовхом для розвитку ідеології на захист еутаназії стала книга Альфреда Хоча й Карла Біндінга «Дозвіл позбавити життя», що вийшла у 1920 році в Німеччині. В ній обґрунтовувалося, що в деяких випадках лікарі під дуже суворим контролем все-таки повинні допомагати пацієнтам умерти. У 1935 році у Великобританії створене Товариство еутаназії, метою якого була пропаганда цього засобу допомоги безнадійно хворим. Після Другої світової війни важливою подією була поява «Маніфесту еутаназії» опублікованого в журналі «*The Humanist*» в липні 1974 року, та підписаного більше ніж 40 відомими людьми, серед яких були і лауреати Нобелівської премії.

В 1976 р. відбувся Перший Міжнародний конгрес організації, що виступили за легалізацію еутаназії. Еутаназія була узаконена Голландським парламентом інструкцією від 14 квітня 1994 року. Його приклад наслідували законодавчі органи різних країн, зокрема в ряді штатів США, у Австралії (1997 р.), в Бельгії (2002 р.), у Люксембургу (2009 р.) та у Швеції (2010 р.)¹⁷. В інших країнах, незважаючи на статистичні дані про існування широкої практики нелегальної еутаназії, будь-які її форми офіційно визнаються злочином, а дане питання в юридичному відношенні залишається відкритим.

Кримінальний кодекс багатьох країн прирівнює еутаназію до вбивства людини. Але у деяких країнах, незважаючи на заборону еутаназії, життєпідтримуюче забезпечення хворого, який перебуває в комі, може бути відключене за рішенням родичів або на підставі медичних показань.

В Україні еутаназія заборонена. Згідно ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я, у якій мова йде про «Подання медичної допомоги хворому в критичному для життя стані». «Медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії, тобто навмисного прискорення смерті, або умертвіння невиліковно хворого, з метою припинення його страждань»¹⁸.

Згідно з цією статтею, медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу у повному обсязі хворому, який знаходиться в критичному для життя стані. Активні заходи щодо підтримання життя хворого припиняються в тому випадку, коли стан людини визначається як незворотна смерть.

Коли можна із упевненістю говорити, що хворий є невиліковно хворим? Широко відомо, наскільки велика можливість

¹⁷ Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посіб. — К., 2012. — С. 69–70.

¹⁸ Законодавство України про охорону здоров'я. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 369–370.

помилки, коли лікарі будують свої прогнози. До того ж поняття невиліковності залежить від засобів і можливостей, наявних у цей момент в їхньому розпорядженні. Відомий випадок з лікарем, що, позбавивши страждань свого сина, хворого на дифтерію, дізнався про відкриття сироватки Roux¹⁹.

Одним із найскладніших питань, що обговорюється зараз в медичних колах, є питання про нове визначення смерті. Воно виникло у зв'язку з розвитком реаніматології. Можливість оживлення призвела до того, що зупинка серця і припинення дихання перестали бути ознакою смерті. Завдяки відкриттям, зробленим в останні десятиліття, було доведено на практиці, що при своєчасному та якісному застосуванні реанімаційних дій людина може бути повернена до життя після припинення дихання та серцевої діяльності. Більше того, навіть при серйозних пошкодженнях життєво важливих органів стало можливим на тривалий термін продовжити існування людини шляхом застосування апаратури штучного дихання, кардіостимуляторів, штучних клапанів серця тощо.

Наукові дослідження дозволяють стверджувати, що грань між життям і смертю визначають не діяльність серця та легенів, а життєдіяльність мозку. Поки мозок живий, слід вважати, що людина жива навіть при зупинці серця та припиненні дихання; і навпаки, ставиться діагноз смерті, якщо навіть серце б'ється, людина дихає, але мозок мертвий.

В законодавстві багатьох країн «смерть мозку» юридично прирівнюється до смерті людини. Україна також прийняла закон «Про трансплантацію органів та анатомічних матеріалів людини» (1999), згідно з ним смерть людини починається зі смерті мозку²⁰.

Ніхто і ніщо не може дати дозвіл на вбивство невинної людської істоти: нехай то плід чи ембріон, дитина чи дорослий, стара людина, невиліковно хвора чи при смерті. Ніхто не може прагнути цього вбивчого акту для себе самого чи для іншої людини. Жодна людина не може наказувати робити це законним шляхом, ані взагалі дозволяти таких дій.

Аборти

Аборт — це знищення життя людського ембріона до його народження. «Аборт» походить від латинського терміну «*abortio*», що означає «померти до народження».

В різних країнах проблема абортів еволюціонувала від повної заборони до вседозволеності, і це не зважаючи на тверду та незмінну позицію християнської церкви, яка розглядає штучне переривання вагітності як вбивство життя перед наро-

¹⁹ Покась В. П., Плиска О. І., Фруктова Я. С. Біоетика. Навчальний посібник для загальноосвітніх закладів різних типів. — Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. — С. 57.

²⁰ Законодавство України про охорону здоров'я. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 373.

дженням. Церква засуджує не тільки аборти, а й ту етичну байдужість, з якою вони здійснюються. Після «Abortion Act» від 17 жовтня 1967 року у Великій Британії й відомого рішення Вищого суду Сполучених Штатів Америки «*Roe versus Wade*» від 22 січня 1973 року, де проголошувалось, що «плід не є юридичною особистістю, захищеною Конституцією Сполучених Штатів», більшість західних країн, одна за одною, легалізували штучне переривання вагітності, хоча дотепер в США та інших країнах світу аборти нерідко стають причиною протистоянь у суспільстві.

Вивчення епігенетичного процесу, тобто процесу розвитку ембріона й плоду, виявляє регулярність, координацію, єдність і поступовість динаміки цього процесу. Організм поступово досягає своєї остаточної форми за допомогою цілого ряду безперервних явищ, тісно пов'язаних між собою, і поступово переходить від простих форм організації життя до усе більш складних. Таким чином, людський ембріон має ознаки людської особи: те, ким буде доросла людина, вже закладено в ембріоні й виявиться тоді, коли повністю реалізується геном на програмі плоду.

Сучасна філософська антропологія сформулювала ідею «тілесної особистості». Не існує людини, що не була б одночасно «Я» — тілесним і «Я» — духовним. У цьому контексті тілесна сфера є вираженням єдиної й нероздільної людської істоти. Саме це поняття «тілесної особистості», тобто нероздільна єдність людського духу й тіла, змушує визнавати, що початок існування тілесної сфери людини означає початок існування людської особистості.

Виходячи з того, що людський ембріон — а тим більше плід — має людську індивідуальну й особистісну сутність, стає зрозумілим, що штучно спровокований аборт є грубим порушенням основних прав людини і його гідності, зазіханням на людське життя. Навіть якби й існував хоч найменший сумнів щодо взаємозв'язку між заплідненою яйцеклітиною й особистістю, що утвориться з неї, совість має змушувати утримуватися від агресії проти зачатої дитини.

Етична оцінка абортів залежить від мети, з якою його здійснюють. У залежності від мети аборт можна поділити на добровільні (штучні) та вимушені (самовільні).

Мимовільний аборт (спонтанний викидень). Він відбувається тоді, коли життя ембріона переривається всупереч волі матері, яка може через це страждати. Причини самовільних викиднів різні й непередбачувані. Деякі з них трапляються через деформації самого ембріона, інші — через невідомі аномалії або розлади, які походять з організму матері: інфекції, приймання ліків, імунологічні чинники, психічні причини, чинники навколишнього середовища тощо. Зрозуміло, що у випадку самовільного викидня не виступає чинник моральної відповідальності.

Добровільно скоєний аборт (штучний аборт). Це продумане і безпосереднє вбивство (незалежно від способу виконання) людської істоти на початковій стадії її існування, між зачаттям і народженням.

Якщо аборт, спровокований через особисту вигоду, комфорт (іноді обох партнерів, чоловіка або всієї сім'ї) є абсолютно неприпустимим в етичному плані, оскільки ціна людського життя незрівнянно перевищує будь-які інші цінності, то у випадку антагонізму між життям матері та плоду ми перебуваємо в іншій ситуації. У випадку конфлікту між життям матері й плоду виникає необхідність терапевтичного абортів. Іноді продовження вагітності може призвести не тільки до смерті матері, але й не дозволить врятувати дитину, у той час, як аборт може зберегти життя жінці.

Еугенічний аборт — аборт, що здійснюється з метою не допустити народження неповноцінних або неправильно сформованих дітей, щоб позбавити їх страждань та позбавити «тягара» родину й суспільство. Такий аборт пов'язаний з соціально-економічними й гуманними мотивами та розвитком техніки перинатальної діагностики.

Строк вагітності, за яким аборт стає кримінальним в основному, обмежений 12 тижнями (з початку 12-го тижня до народження відбувається розвиток плоду), не перевищує 24 тижня у Великій Британії та Голландії, і взагалі не має меж у багатьох штатах Америки.

В Стародавній Греції та в Стародавньому Римі аборт широко практикувався та не вважався за злочин. Для Платона аборт виступав як ефективний спосіб регуляції кількості народжень, Аристотель же допускав аборт аж до перших рухів плоду. Проте аборт був визнаний моральним злом вже у Кодексі Гіппократа (IV ст. до н. е.)²¹. На думку ісламських богословів: Пророк Мухаммед зазначив, що Господь посилав ангела, що вдихає душу в дитину, яка формується, через 120 днів. Богослови-їудеї вважають, що душа вселяється в зародок на 40-й день після зачаття. Відповідно до християнського віровчення, момент зачаття — це і є початок життя та виникнення людської душі, починаючи з II ст. н. е. християнство розповсюджує заповідь «не вбий» і на зародок, що знаходиться в утробі матері. Для європейського законодавства середніх віків і нового часу є нормою — смертна кара за «вигнання плоду».

В 1649 році смертна кара за «плодозгін» була введена в Росії. Під впливом християнської моралі та європейського законодавства, в XV, XVI, XVII століттях аборт як медична операція практично відсутній в медичній практиці. В 1832 році в Росії приймається перший Карний кодекс, в ньому плодозгін розглядається як різновид вбивства. Згідно статтям 1461, 1462 Уло-

²¹ Гиппократ. Этика и общая медицина. — СПб.: Азбука, 2001 — С. 29.

ження про покарання 1855 року аборт карався 4–5 роками каторги, позбавленням всіх прав та засланням у Сибір на поселення.

Законодавства різних країн по-різному ставляться до абортів. В європейських країнах виділяють чотири типи законів про аборт:

1. Ліберальні закони дозволяють аборт на прохання (у невеликій групі країн).

2. Досить вільні закони дозволяють аборт за численними медичними і соціальними показаннями (Англія, Угорщина, Ісландія, Кіпр, Фінляндія).

3. Досить суворі закони дозволяють аборт лише за деяких обставин: загроза фізичному або психічному здоров'ю жінки, інкурабельні дефекти плоду, зґвалтування та інцест (Іспанія, Португалія, Швейцарія, Польща).

4. Консервативні закони, що або взагалі забороняють аборт, або дозволяють їх у виняткових випадках, коли вагітність є безпосередньою загрозою для життя жінки (Північна Ірландія, Мальта, Іран, Ірак).²²

За результатами досліджень ВООЗ, щорічно у світі понад 30 млн. жінок офіційно роблять аборт, ще мінімум 20 млн. роблять його підпільно. У багатьох країнах аборт — найбільш розповсюджений метод регулювання дітонародження. Не є винятком й Україна, де значна частина жінок використовує аборт як метод планування сім'ї.²³

Є ще такий показник, як співвідношення кількості абортів до кількості пологів. Лідерами з негативною пропорцією тут, на жаль, виступають країни СНД, зокрема Україна. В нашій державі, як свідчить офіційна статистика, зафіксовано 145 абортів на 100 пологів. Пік максимальної кількості абортів в Україні — 175 на 100 пологів — припав на 1995–1996 роки. Якщо порівняти навіть з показниками сусідніх країн, то: Болгарія — 125 абортів на 100 пологів, Угорщина — 64 на 100, а в країнах Західної Європи, в середньому — 10–15 абортів на 100 пологів.²⁴

Замість вбивчого рішення зробити аборт біоетика пропонує любов, підтримку, медичну опіку, допомогу матері і дитині.

Біоетика — це система уявлень про моральні межі проникнення людини в глибину навколишнього середовища. Біоетика виникає як спроба переглянути та переосмислити роль біологічних механізмів у житті людини, окреслити моральні межі припустимого втручання людства у процеси відтворення життя на землі.

На сьогоднішній день біоетика виконує проєкційну функцію, яка містить в собі пошук поєднання: з одного боку, природничих, зокрема біології, з іншого — гуманітарних наук, со-

²² Запорожан В. М., Аряєв М. Л. Біоетика: Підручник. — К.: Здоров'я, 2005. — С. 151–152.

²³ Сьогодення і біоетика. — К.: ВД „Авіцена”, 2011. — С. 144.

²⁴ Покась В. П., Плиска О. І., Фруктова Я. С. Біоетика. Навчальний посібник для загальноосвітніх закладів різних типів. — Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. — С. 57.

ціології, права, етики, філософії. Сучасна біоетика носить синкретичний характер, вона базується на ідеалах демократії та гуманізму, заснована на традиційних цінностях європейської культури, релігійних течіях Сходу та Заходу, серед яких велике значення має християнство.

Соціокультурні підстави біоетики полягають у моральному осмисленні людиною своїх нерозривних зв'язків із природою і особистої відповідальності за збереження останньої. З позицій біоетики традиційні поняття «підкорення природи», «людина — господар природи» необхідно змінити на поняття «коеволюція природи та соціуму», яке зумовлює з'ясування можливостей більш гармонійного входження сучасної людини в біосферу.

Біоетика — це наука, яка вивчає взаємозв'язки людини з живою природою та з самою собою як частинкою цієї природи. Її мета — створення прийнятної етичної орієнтації, що базується на повазі до людської гідності та найдбалішому ставленні до життєвого середовища. Вона покликана гуманізувати застосування науки і технологій з людською гідністю і унікальністю, запобігати помилкам і технологічним зловживанням. Тобто біоетика — це гуманізм по відношенню до всієї біосфери і людини як її частини.

Майбутнє людства неможливе без свідомих зусиль особистості у змінюванні моральної свідомості та способу життя. Біоетика повинна стати наукою виживання людства, новою мудрістю про те, як використати знання та зробити їх доступними для суспільства. Біоетика як міждисциплінарне знання, покликана об'єднати природознавчі та гуманітарні науки, медичну та екологічну етику, біологічні факти та загальнолюдські цінності.

Таким чином, біоетика стає своєрідною ланкою що пов'язує людину з природою, людину з людиною. На її засадах ми повинні навчатися не просто «пливти за течією», а намагатися «будувати» майбутнє, перетворюючи окремі елементи «людина» та «природа» в єдину систему, яка має за мету — розуміти природу та екологічно правильно розмовляти з нею. Безперечно, ствердження засад біоетики внесе відповідну частку в реалізацію заходів щодо розвитку духовності, підвищення моралі та формування здорового способу життя громадян.